

РОЗДІЛ 7. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Вікторія Стинська

У розділі представлено методологічні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. Окреслено зміст та сутність категорій «материнство», «дитинство» «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» як соціально-педагогічних. Обґрунтовано як один із ключових у контексті досліджуваної проблеми авторський матеріноцентричний підхід, сутність якого полягає у скеруванні соціально-педагогічної підтримки на макро-, мезо- й мікрорівні на створення умов для реалізації прав матері в суспільстві й сім'ї. Виявлено і розглянуто теоретико-методичні аспекти соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у державному й недержавному секторі в Україні за доби незалежності у діяльності соціальних служб, установ, організацій. Досліджено, що соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у соціальній сфері реалізувалася на макро-, мезо-, мікрорівні.

7.1. Методологічні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні

В умовах структурної перебудови, оновлення держави і суспільства, що супроводжуються кризовими явищами, долученням України до ЄС, нової соціально-економічної реальності постає проблема соціальної підтримки інституту материнства й дитинства. Ці обставини спонукають до нового бачення материнства – з позиції забезпечення прав матері й дитини, що актуалізує пошук нових форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Стратегію пошуку ефективних заходів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства представлено в урядових нормативно-правових актах, спрямованих на: *підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері* (Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року, Концепція Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року та ін.); *забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків* (Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та ін.); *охорону здоров'я матері й дитини* (Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008-2017 роки, Концепція Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення безкоштовним харчуванням дітей внутрішньо переміщених осіб» (2020 р.) та ін.); *заохочення до материнства* (Загальнодержавна програма «Репродуктивне та статеве здоров'я нації» на 2017-2021 роки, Указ Президента України «Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня»»

(2011 р.) та ін.), що свідчить про посилення уваги до проблем соціального захисту та підтримки материнства й дитинства. Однак, незважаючи на існування відповідної законодавчої бази, більшість зазначених документів потребує доопрацювання і приведення їх до норм міжнародного законодавства.

Із початком збройного конфлікту на Сході України та переходом до економії бюджетних коштів показники видатків державного бюджету на соціальну підтримку стали критично низькими. Зокрема, більшість соціальних виплат на підтримку матері й дитини залежать від прожиткового мінімуму, який в Україні є доволі низьким, що зумовлює потребу в істотних новаціях у практиці соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на макро-, мезо- та мікрорівні через гарантування та забезпечення соціальних послуг.

Теоретичні засади дослідженої проблеми на сучасному етапі розглянуто в наукових працях з історії педагогіки та соціальної педагогіки (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, О. Квас, В. Кравець, Н. Лисенко, Ж. Петрочко, І. Трубавіна, Т. Янченко та ін.).

Низку наукових розвідок присвячено питанням соціально-педагогічної підтримки дітей та юнацтва (Т. Алексєєнко, І. Макаренко, Л. Оліференко, Л. Романовська, В. Тесленко та ін.). Водночас у вітчизняній соціально-педагогічній науці відсутнє дослідження, яке комплексно розкривало б проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.

На сучасному етапі одним із проблемних питань все ще залишається неузгодженість термінології, нечітке трактування багатьох категорій з позиції соціальної педагогіки, тому вважаємо за необхідне уточнити низку понять для розуміння змісту «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства».

Однією з ключових у контексті досліджуваної проблеми є категорія «материнство», що потребує глибокого аналізу щодо визначення її змістового наповнення. Вважаємо за необхідне зауважити, що не вписано формулювання досліджуваної категорії у базових документах міжнародного та вітчизняного законодавства [11; 12 та ін.].

У таблиці 7.2.1. представлено низку визначень поняття «материнство».

Табл. 7.2.1

Категорія «материнство» у різних джерелах

Категорія	Визначення
Материнство	правове становище жінки у зв'язку з народженням, утриманням і вихованням дітей [38]
	1. стан жінки-матері під час вагітності, пологів, годування дитини; 2. почуття жінки-матері до дитини; бажання стати матір'ю[16]
	1. біологічне і соціальне ставлення матері до дитини (дітей). Біологічне відношення визначається походженням дитини від матері (кровним спорідненням) і пов'язане з виконанням жінкою репродуктивної функції; 2. складова соціального інституту батьківства, яка впливає на функціонування сім'ї як малої соціально-психологічної групи. Основна функція материнства – репродуктивна і виховна[32]
	забезпечена законом можливість народжувати здорових дітей (здійснювати репродуктивну функцію), належним чином утримувати їх і виховувати в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї держави[31]
	біологічне і соціальне ставлення матері до дитини (дітей). Біологічне ставлення

	визначається походженням дитини від матері (кровним спорідненням) і пов'язане з виконанням жінкою репродуктивної функції, що також є підставою для юридичного встановлення материнства. Біологічно і юридично материнство можуть не збігатися (напр., у разі всиновлення або неодноразового материнства у традиційних племінних чи малорозвинених аграрно-промислових суспільствах). Материнство є складовою соціального інституту батьківства і впливає на функціонування сім'ї як малої соціально-психологічної групи. Основні функції материнства – репродуктивна та виховна [30]
--	--

Як видно з вищесказаного, у довідковій літературі категорія «материнство» розглядається з позиції біологічної (репродуктивна функція), соціальної (виховна функція), правової сфери.

Проблема материнства представлена не в усіх підручниках із соціальної педагогіки. Зокрема, І. Зверєвою окреслено термін «юне материнство», що охоплює ранній вік жінок (неповнолітніх, а й дівчат, які народили дитину до 21 року, оскільки до цього віку молода людина набуває самостійності, починає кар'єру) [29].

А. Капська [28] розглядала категорію «материнство» у контексті допомоги батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання, а саме: підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаємостосунках батьків та дітей, вирішення юридичних проблем цих взаємостосунків.

Реалізація центрами соціальних служб для молоді цих проблем здійснювалася завдяки створенню: школи молодої матері, школи батьківської підтримки, «Телефону довіри», консультативних пунктів при школах, соціальних служб для батьків, соціально-медичних курсів для молодих жінок, клубів молодих батьків та ін. Ученою виокремлено основні форми роботи: семінари, конференції, «круглі столи», індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліц-турніри, сімейні посилки, психодрама, тран-тактний аналіз, кінолекторії тощо [28].

На сучасному етапі маємо і дослідження, у яких материнство розглядається як *самостійний феномен*. Даний напрямок розвинула Г. Філіппова, яка умовно поділила материнство на дві складові: материнство як особистісну конструкцію і материнство як забезпечення умов для розвитку дитини.

Материнство як особистісна конструкція. У межах окресленого напряму цікавими є ідеї щодо «розвитку материнської сфери» (О. Захаров, С. Мещерякова, Г. Філіппова). Структуру материнства дослідниця представила у вигляді трьох компонентів: потреба в продовженні роду; модель дитинства й материнства конкретного суспільства; потреби, бажання, ідеали, цілі самої матері [39, с. 17].

Дане розуміння дещо глибше аналізує Л. Шнейдер. Вона пропонує трактувати материнство як психосоціальний феномен, який можна розглядати в двох аспектах, – як забезпечення умов для розвитку дитини та як частину особистісної сфери жінки [41, с. 155]. Аналіз цього визначення приводить нас

до думки про важливість прихосоціальної складової материнства, тобто стосунків матері і дитини.

Материнство як забезпечення умов для розвитку дитини розглядається з позиції батьківсько-дитячих стосунків. У межах окресленого напрямку окреслюється *культурно-історичний підхід*, що представлений працями, у яких інститут материнства аналізується з огляду на зміни спадкоємності епох (І. Кон, М. Мід, Л. Сологуб та ін.). На думку авторів, материнство як соціокультурний феномен імпліцитно містить у собі генезис усієї людської культури й цивілізації, усього суспільно історичного, морального і сімейного досвіду людства. Перші соціальні стосунки дитини, зазначала Л. Сологуб – це стосунки з матір'ю. З часу виникнення вони мають соціокультурний характер і слугують зразком для всіх подальших стосунків. Саме у процесі спілкування з матір'ю та їх спільної діяльності дитина засвоює перші поняття про світ, суспільство [26].

Теоретичною основою вивчення культурної специфіки материнства стали роботи М. Мід [14, с. 134]. За словами дослідниці, материнська турбота і зв'язок з дитиною настільки глибоко закладені в процесі біологічних умов вагітності, пологів і годування дитини, що тільки дуже складні соціальні установки можуть повністю подавити їх. Тобто, у материнстві жінка може реалізувати свою потребу в діяльності, прагненні зайняти себе, придбати джерело постійної турботи і ніжності, позбавити себе від самотності. Відтак, на думку Л. Сологуб [26, с. 10], це є крайнім варіантом, оскільки сучасна жінка має можливість розкрити свій творчий хист у різних сферах. У зв'язку з чим в останні роки все частіше жінка вибирає свідому бездітність: у разі, коли материнство унеможливорює професійну кар'єру, коли на жінку впливають негативні репродуктивні установки чоловіка і негативні установки на вагітність і пологи, коли економічне становище сім'ї не дозволяє завести дитину.

Наступний напрям розглядає материнство як *складову батьківства*. На розвиток окресленого напрямку спрямовані нові галузі знання – психологія батьківства, соціологія сім'ї, системна терапія.

Як зазначала Р. Овчарова, представник окресленого напрямку А. Петровський стверджував, що батьківство – це багатогранний феномен, який можна розглядати на двох рівнях: як складну суб'єктно-особистісну освіту і як надіндивідуальне ціле, що включає двох осіб – батька і матір [17, с. 41].

І. Зверева, Р. Овчарова визначають батьківство як: 1) соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень та переконань щодо себе як батьків, що реалізується в усіх проявах поведінкової складової [17, с. 10]; 2) процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей [27, с. 10].

Відтак, обґрунтованою, на нашу думку, є позиція О. Стрельник [34], котра вважає більш переконливою позицію відокремлення материнства від більш широкого поняття «батьківство», пояснюючи це тим, що інститути материнства та батьківства є несиметричними ані в плані історичного становлення, ані в плані сучасної ролі, а соціальні зміни інститутів, моделей та практик материнства та батьківства відбуваються нерівномірно.

Опираючись на приведені ідеї, напрями материнства й батьківства

Р. Овчарова розробила модель материнства, яка охоплює три складових: когнітивний, поведінковий та емоційний. Когнітивний компонент передбачає наявність суми знань, уявлень про особливості материнства та включає в себе материнські відношення, цінності й уявлення про материнство. Емоційний компонент представлений домінуючим емоційним фоном у взаємодії з дитиною і складається із материнських почуттів і переживань. Поведінковий компонент безпосередньо проявляється в конкретних діях, учинках матері в ставленні до дитини і охоплює стиль сімейного виховання, материнську відповідальність, установки й материнську роль. Загалом, гендерна специфіка батьківської позиції ґрунтується на трьох основних видах: материнська: на любові, турботі і безмежному прийнятті дитини; батьківська: на вимогливості, строгості, що є необхідними для розвитку самостійності; гармонійне поєднання двох попередніх позицій [18, с. 43-46]. Більш детально зміст моделі материнства Р. Овчарової представлено в дисертаційному дослідженні В. Стинської [33].

Аналіз літератури засвідчив, що заявлені три напрями дослідження материнства розглядають окреслену категорію як біологічне прагнення до материнства (задоволення потреб дитини), як складову батьківства і як особистісний розвиток жінки. Відтак, відсутні наукові доробки, що аналізують материнство з позиції забезпечення прав матері, що і актуалізує розробку заявленого напрямку і дозволяє у цьому контексті сформулювати авторське визначення *материнства* як соціокультурного феномену, що потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані, насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для забезпечення її прав на охорону здоров'я, освіту, роботу, повноцінну самореалізацію.

Ще однією базовою категорією нашого дослідження є поняття «дитинство». У таблиці 7.1.2 представлено низку визначень поняття «дитинство».

Табл. 7.1.2

Категорія «дитинство» у різних джерелах

Категорія	Визначення
Дитинство	дитинство – це дитячий вік, дитячі роки [25, с. 288]
	це період життя людини від народження до юнацького віку, коли відбувається її фізичний і розумовий розвиток, соціальне становлення [20, с. 14]
	соціокультурний феномен, що має конкретно-історичний характер, охоплює період життя від народження і приблизно до молодшого юнацького віку; період немовляти до 1 року, раннє дитинство до 3 років, дошкільний вік до 7 років, молодший шкільний вік до 10–11 років [9, с. 69-70]
	етап онтогенетичного розвитку людини, що охоплює період від народження до підліткового віку [19, с. 147]
	період розвитку людини до досягнення повноліття [10; 22]
	динамічне соціальне утворення в межах вікового періоду від народження до повноліття, що характеризується специфічними ознаками, має власну субкультуру та побудоване на особливих соціальних зв'язках і взаєминах [27, с. 64]
	особливий стан розвитку людини в суспільстві, соціальне явище, сутність якого визначається специфікою тієї суспільної системи, у яку дитинство інтегровано, її соціокультурним контекстом і водночас як узагальнений суб'єкт, що взаємодіє з дорослим світом на рівні суб'єкт-суб'єктних відносин [5, с. 37]
	період розвитку людини до досягнення повноліття [2, с. 80]

	етап розвитку людини, який передує дорослішанню; характеризується інтенсивним ростом організму та формуванням вищих психічних функцій [24, с. 72]
	віковий період інтенсивного фізичного та психічного розвитку індивіда, у якому відбувається підготовка до дорослого життя [30, с. 127]

Отже, з точки зору довідникової соціально-педагогічної науки, дитинство – не лише віковий етап розвитку індивіда, а й особливе соціальне явище, суть якого визначається специфікою суспільної системи, у яку воно інтегровано.

Панорамний розгляд категорії «дитинство» у сучасній педагогічній літературі (А. Богуш, С. Лупаренко, Т. Кочубей, О. Квас, Т. Кравцова, В. Кремень, С. Кубіцький) представлено у дисертаційному дослідженні В. Стинської [33].

З точки зору соціально-педагогічних досліджень, за міркуваннями І. Зверевої, дитинство – це динамічне соціальне утворення у межах вікового періоду від народження до повноліття, для якого характерні специфічні ознаки, яке має власну субкультуру та побудоване на особових соціальних зв'язках і взаєминах [27, с. 64].

Дитинство, за визначенням Р. Овчарової, М. Мягкова [18], – це дитячий вік і дитячі роки, період життя людини, у якому закладаються основи особистісної активності й особистісні властивості, цінності, що визначають якості майбутнього життя; це такий життєвий досвід, коли особа і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного і фізіологічного насильства.

Ж. Петрочко ввела поняття «діти, які опинилися у складних життєвих обставинах» – особи від народження до 18 р., котрі перебувають у ситуаціях, що не сприяють їхньому розвитку, і потребують допомоги з боку держави, громади, найближчого оточення, аби подолати життєві негаразди і відновити повноцінну життєдіяльність згідно з власними інтересами й потребами [21, с. 15].

Загалом, усе вищезазначене дає нам можливість визначити «дитинство» як унікальний етап в житті людини, який є предметом вивчення і соціальної педагогіки. У цьому контексті вбачаємо за необхідне сформулювати авторське визначення *дитинства* як соціально-педагогічного явища, яке, як і материнство, потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для їх ефективної соціалізації.

Ще одну категорію нашого дослідження становить «соціально-педагогічна підтримка», що зумовлює її ґрунтовний аналіз.

Семантичний і педагогічний зміст поняття «соціально-педагогічна підтримка» ґрунтується на базовому понятті «підтримка», який, за твердженням Л. Оліференко, було введено в педагогіку Н. Криловою і отримало розвиток в роботах О. Газмана. Практично одночасно у наукових розвідках з'явилися терміни «педагогічна підтримка» (Т. Анохіна, Н. Михайлова, С. Юсфин, І. Трубавіна), «соціальна підтримка» (І. Зверева), «соціально-педагогічна підтримка» (Н. Заверико, Л. Оліференко, Л. Штефан, Т. Янченко).

Проаналізуємо детальніше категорію «соціально-педагогічна підтримка» з позиції соціально-педагогічного процесу.

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери, соціально-педагогічна підтримка – це надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей [5, с. 161]. Соціально-педагогічна підтримка орієнтована на створення умов для подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів подолання проблем, що допомагає досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності.

У «Словнику з соціальної педагогіки» соціально-педагогічна підтримка трактується як діяльність, спрямована на надання превентивної й оперативної допомоги дітям (підліткам, родинам) щодо вирішення їхніх соціально-педагогічних проблем у середовищі життєдіяльності [24, с. 245].

Можемо стверджувати, що довідкова література подає трактування категорії доволі узагальнено. Відтак, проаналізувавши різні визначення поняття «соціально-педагогічна підтримка» ми прийшли до висновку, що й більшість науковців розглядають категорію «соціально-педагогічна підтримка» з різних позицій.

Представники однієї групи (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Заверико, С. Кубіцький, І. Ліпський, Т. Лях, І. Макаренко, С. Расчьотіна, Л. Романовська, Т. Чечко та ін.) трактують соціально-педагогічну підтримку як *різновид соціально-педагогічної діяльності*.

При цьому зауважимо, що дослідники по різному підходять до визначення змісту, форм і методів реалізації соціально-педагогічної підтримки. Так, на думку І. Ліпського соціально-педагогічну підтримку слід розглядати як складову частину соціально-педагогічної діяльності [13, с. 68]. Такої ж думки дотримувалася Н. Заверико [6], вважаючи соціально-педагогічну підтримку складовою частиною соціально-педагогічної діяльності соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у вихованця задатків і здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем, можливостей, лінії розвитку.

Згідно з позицією Т. Чечко, Т. Лях поняття «соціально-педагогічна підтримка» розглядається як допомога і захист, здійснення виховного впливу на дитину і створення педагогічних умов для її нормального розвитку; процес підтримки і посередництва; надання превентивної і оперативної допомоги дітям у самореалізації і самовизначенні; допомога соціального педагога кризовим категоріям учнів; соціальне явище, що відображає надання соціумом своїх ресурсів людині, яка опинилася в складних життєвих обставинах [40, с. 213].

Трактування соціально-педагогічної підтримки як особливого виду соціально-педагогічної діяльності, спрямованого на взаємодію та координацію дій органів влади та управління, недержавних організацій, суб'єктів соціально-педагогічних впливів з метою оптимізації умов життєдіяльності й життєвої реалізації членів суспільства запропоновано Л. Романовською [48, с. 15].

Наукова позиція іншої групи дослідників (А. Вишняков, В. Бочарова, І. Зверєва, А. Капська, Л. Оліференко, Ж. Петрочко, Т. Янченко та ін.) дозволяє розглядати соціально-педагогічну підтримку і як *складову соціальної політики*. Зокрема, А. Вишняков пояснює окреслений взаємозв'язок соціальної політики і

соціально-педагогічної підтримки тим, що у фокусі їх уваги та турботи один і той же суб'єкт – жива мисляча людина, яка живе в певному соціальному середовищі [3, с. 10]. За свідченням Т. Янченко, соціально-педагогічна підтримка полягає в діяльності різних суспільних інститутів і приватних осіб з метою організації виховання, навчання (загального та професійного) та створення сприятливих умов соціалізації тих категорій дітей, які потребували захисту. У поняття «соціально-педагогічна підтримка дітей» учена включає соціальну допомогу, причому з пріоритетом педагогічного компонента [43, с. 12-13].

Важливою у контексті нашого дослідження є наукова позиція А. Капської, яка зазначає, що соціально-педагогічна діяльність полягає у допомозі людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом надання матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки. Вона показує реальні можливості суспільства і держави у сфері захисту, підтримки і допомоги людині і, водночас, є засобом реалізації соціальної політики [28].

Цікавою для нас є думка І. Зверєвої, яка мету соціально-педагогічної діяльності формулює як «... створення сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості, що визначається соціальною політикою держави та конкретизується низкою завдань» [27, с. 265].

Кожне з цих визначень подає певний аспект соціально-педагогічної підтримки у трьох площинах: 1) у відповідності до надання певного виду допомоги всім матерям і батькам; 2) як важлива технологія реалізації соціально-педагогічної роботи; 3) ділянка збереження цілісності і єдності сім'ї.

Структуру соціально-педагогічної підтримки більш детально проаналізовано у дисертаційному дослідженні В. Стинської [33].

Отже, за результатом наукового пошуку щодо категоріально-змістового аналізу базових категорій досліджуваної проблеми сформулюємо авторське визначення, екстраполюючи його саме у соціально-педагогічному контексті: у **широкому значенні** «соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства» розглядатимемо як: *напрямок реалізації соціальної політики, що охоплює сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей (забезпечення базових потреб, зайнятість, охорона здоров'я, освіта та ін.); у вузькому – як різновид соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему роботи різних державних і недержавних медичних, освітніх і соціальних установ, організацій та їх працівників щодо створення умов для соціалізації і розвитку дитини, задоволення потреб й забезпечення оптимальних умов життєдіяльності матері, можливості реалізації прав матері і дитини у суспільстві і сім'ї.*

З огляду на складність, багатогранність та міждисциплінарність проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні виникає необхідність вивчення її методології. *Методологічна основа дослідження* досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні розкрита на філософському, загальнонауковому та конкретна науковому рівнях. Детальніше рівні методології представлено у

дисертаційному дослідженні В. Стинської [33].

Відтак, вважаємо за необхідне представити авторські ідеї щодо обґрунтування *матеріноцентричного підходу*, який визначаємо як один із ключових у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Матеріноцентричний підхід окреслюється такими засадами:

1. Філософські основи (здійснення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на макро-, мезо- й мікрорівнях; педагогізація суспільства).

2. Соціально-педагогічні основи (соціалізація, соціальне виховання).

3. Історичні основи (історичний досвід та зв'язок спадкоємності поколінь щодо підтримки і допомоги матері й дитини).

4. Політичні основи (зв'язок соціально-педагогічної підтримки й соціальної політики держави, громадських установ тощо).

5. Теоретичні підходи різного рівня: філософські (аксіологічний, діяльнісний, системний); загальнонаукові (термінологічний, інноваційний, культурологічний, історико-педагогічний), конкретнонаукові (дитиноцентричний, родинноцентричний, історичні теорії розвитку дитинства, материнства, соціально-педагогічної підтримки).

Відтак, наявні напрями й підходи не передбачають розгляду материнства крізь призму забезпечення права жінки. Зауважимо, що дотичними до нашого бачення є наприклад, *теорія материнства як соціальної практики* О. Стрельник, в якій учена апелює до розгляду материнства як повноцінної роботи, яка потребує визнання і підтримки жінки з боку держави та *теорія пренатального розвитку* А. Бертін, в якій представлено просвіту подружніх пар у питаннях здорового материнства і батьківства та гармонічний розвиток дітей в утробі матері.

Саме ідею забезпечення права жінки покладено в основу матеріноцентричного підходу, сутність якого у контексті нашого дослідження полягає у скеруванні соціально-педагогічної підтримки на макро-, мезо- й мікрорівні на створення умов для реалізації прав матері в суспільстві й сім'ї.

Матеріноцентричний підхід до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дозволяє забезпечити права жінки на здоров'я, благополуччя, збереження репродуктивної функції, поєднання материнства з кар'єрою та ін.; виділити соціально-педагогічну складову роботи різних установ державного і недержавного сектору; забезпечити основу їх співпраці в інтересах реалізації права матері.

Таким чином, здійснений теоретико-методологічний аналіз проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні дозволяє зробити висновок: стан розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в соціально-педагогічних дослідженнях та науковій літературі залишається малодослідженим; за результатом наукового пошуку щодо категоріально-змістового аналізу базових категорій досліджуваної проблеми сформульовано авторське визначення понять «материнство», «дитинство», «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» як

соціально-педагогічних; обґрунтовано основні ідеї авторського материноцентричного підходу.

Зважаючи, що з проголошенням суверенітету України починається етап утвердження нових соціально-економічних, політичних і соціокультурних координат суспільного розвитку, виникає необхідність розгляду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на макро-, мезо- та мікрорівні.

Зокрема, на **державному рівні (макрорівень)** соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства визначається насамперед законодавчою і соціальною політикою України. Основними державними інститутами, які забезпечують реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на макрорівні є: Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики), Міністерство освіти і науки України (МОН), Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ), Міністерство юстиції України (Мін'юст), Міністерство внутрішніх справ України (МВС).

Важливим у контексті досліджуваної проблеми на макрорівні є розгляд роботи *Міністерства соціальної політики України*, яке покликане надавати соціальні послуги сім'ям та дітям по вертикалі й горизонталі через структурні відомства й організації.

Значну функцію в окресленій проблемі виконує *Міністерство охорони здоров'я України*, якому підпорядковуються всі заклади охорони здоров'я. Як зазначалося попередньо, реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства МОЗ України здійснює через директорати та департаменти; управління медичної допомоги матерям і дітям; відділ організації медичної допомоги дитячому населенню; управління медико-соціальної допомоги населенню; сектор санаторно-курортного лікування.

Важливим для нашого наукового пошуку є розгляд діяльності *Міністерства освіти і науки України*, якому підпорядковуються заклади дошкільної освіти (ЗДО), заклади середньої освіти (ЗСО), спеціалізовані школи-інтернати, позашкільні заклади, заклади професійної (професійно-технічної) освіти, заклади вищої освіти (ЗВО) та ін. Нами констатовано вище, що реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства МОН України здійснює через *директорати*: дошкільної та шкільної освіти; інклюзивної та позашкільної освіти; вищої освіти та освіти дорослих.

Значну функцію в окресленій проблемі виконує *Міністерство юстиції України*, яке є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної правової політики.

Дотичною до теми нашого дослідження є діяльність *Міністерства внутрішніх справ України*, спеціалісти якого співпрацюють з Мінсоцполітикою (здійснюють допомогу у виявленні бездоглядних та безпритульних дітей, проводять роботу з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням та ін.), під егідою якого функціонують спеціалізовані приймальники-розподільники, виховно-трудова колонія для неповнолітніх, тому його роботу представимо оглядово.

Регіональний (мезорівень) соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у значній мірі визначається державним. Саме на регіональному

рівні соціально-педагогічна підтримка конкретизується, уточнюється її змістовий компонент, особливості й шляхи її реалізації через управління/відділи у справах сім'ї та молоді, управління соціального захисту.

На мікрорівні (соціальна робота в громадах) основні завдання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства реалізуються державними службами й соціальними працівниками та недержавними громадськими (волонтерськими) організаціями й фондами.

Розглянемо **макрорівень соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні**. Як уже зазначалося вище, основним державним інститутом, який забезпечує реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на макрорівні є Міністерство соціальної політики України, утворене 9 грудня 2010 р. шляхом реорганізації Міністерства праці та соціальної політики України, є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах соціального захисту, соціального обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей й ін. Аналіз діяльності Мінсоцполітики України дозволяє виокремити основні його завдання у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства [15]:

- формування та реалізація державної політики щодо надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим та багатодітним сім'ям;
- формування та реалізація державної політики у сфері надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування та ін.;
- формування та реалізація державної політики щодо забезпечення права дитини на одержання аліментів, відповідального батьківства та материнства;
- контроль та координація діяльності служб у справах дітей, ЦСССДМ, центрів соціального спрямування ін. Окреслені завдання є важливими у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, адже визначають стратегію подальшого пошуку.

Вважаємо за необхідне зауважити, що реалізація соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства здійснюється через директорати та департаменти Мінсоцполітики України [15] (сім'ї та соціальної підтримки населення; соціальних послуг та інтеграції; захисту прав осіб з інвалідністю; департаменти: забезпечення прав дітей та оздоровлення; державної соціальної допомоги; реалізації державних соціальних програм) у взаємодії з директоратами та департаментами МВС.

Отже, на макрорівні основним державним інститутом є Міністерство соціальної політики України, яке у взаємодії з МОЗ, МОН, МВС, Мін'юст України забезпечує через директорати та департаменти реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері.

Перейдемо до розгляду **мезорівня соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні**. Як уже зазначалося вище, на мезорівні державну політику щодо дітей, молоді та сімей з дітьми, охорони материнства й

дитинства реалізують:

- *управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту*, які координують діяльність служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби дільничних інспекторів міліції, кримінальної поліції у справах неповнолітніх, органів опіки й піклування у питаннях попередження насильства в сім'ї;

- *управління соціального захисту*, основним завданням яких є: реалізація державної політики у сфері соціального захисту сім'ям з дітьми; надання адресної соціальної допомоги й підтримки малозабезпеченим сім'ям з дітьми, призначення та виплата цільової грошової допомоги та ін.

Окреслені завдання управлінь є важливими у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, оскільки визначають шляхи реалізації низки послуг у соціальній сфері.

Отже, на мезорівні державну політику у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства реалізують *управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту*, *управління соціального захисту* через надання таких послуг різним категоріям сімей, дітей, молоді: оздоровлення, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога у зв'язку з вагітністю, пологами, догляду за дитиною; допомога самотнім матерям, допомога дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям з особливими потребами та ін.

Таким чином, можемо резюмувати:

- соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у соціальній сфері забезпечують на **макрорівні**: Міністерство соціальної політики України у взаємодії з МОЗ, МОН, МВС, Мін'юст України через директорати та департаменти;

- соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у соціальній сфері забезпечують на **мезорівні**: *управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту*, *управління соціального захисту* через надання соціальних послуг різним категоріям сімей, дітей, молоді;

Проблему забезпечення та методичного вирішення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері на мікрорівні детальніше розглянемо у наступному параграфі.

7.2. Теоретико-методичні аспекти соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій

Як зазначалося в попередньому параграфі, основні завдання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на мікрорівні реалізуються державними службами й соціальними працівниками та недержавними громадськими (волонтерськими) організаціями й фондами.

На державному рівні окреслену роботу забезпечують *департаменти соціальної політики*, у структурі яких функціонують *управління та відділи* (соціального захисту, відділ сім'ї, оздоровлення дітей та програм соціального

розвитку, соціальних допомог та розгляду звернень).

Робота кожного управління та відділу визначається специфікою регіону. Так, у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства домінують завдання прикордонних служб, які постійно перебувають у зоні ризику, є забезпечення соціального захисту населення (пошук місця проживання, влаштування дітей у ЗДО, ЗСО), надання матеріальної і психологічної підтримки, організація соціально-педагогічної реабілітації. Натомість управління західних регіонів більше орієнтовані на програми оздоровлення, соціального розвитку різних категорій сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Зауважимо, що на мікрорівні у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства значну роль відіграють центри соціальних служб для молоді (ЦССМ), які створені відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (ст. 6) від 05 лютого 1993 р. На виконання цього Закону КМУ постановою від 13 серпня 1993 р. «Про соціальні служби для молоді» затверджує Типове положення про соціальні служби для молоді, згідно з яким на них покладається завдання адресувати соціальні послуги та соціальну допомогу молоді віком від 15 до 28 років. Як зазначала О. Безпалько, ЦССМ зарекомендували себе первинними інституціями, що здатні відчувати соціальні зміни та оперативно реагувати з ціллю надання допомоги та підтримки потребуючим у різних напрямках соціально-педагогічної діяльності [1, с. 271].

Здійснений науковий пошук засвідчує, що відповідно до постанови КМУ від 27 серпня 2004 р. «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю» з 1 січня 2005 р. ЦССМ перейменовують у центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Зауважимо, що окреслена реформа започаткувала концептуальні зміни в діяльності ЦСССДМ, пов'язані з переходом від ролі посередника до суб'єкта надавача соціальних послуг. ЦСССДМ стають спеціальними закладами, уповноваженими державою реалізувати соціальну політику шляхом проведення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями.

Центри створюються відповідними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. Відповідно система центрів ЦСССДМ функціонує на державному (цільове призначення), регіональному (регіональні ЦСССДМ відповідно до територіально-адміністративного поділу України) та місцевому (районні, міські, селищні, сільські, районні у містах ЦСССДМ) рівнях.

Для забезпечення ефективної роботи в громаді з різними категоріями сімей, дітей і молоді ЦСССДМ утворюють спеціалізовані формування, які, за міркуваннями українських науковців (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, І. Трубавіна, С. Толстоухова та ін.), характеризують ЦСССДМ як поліфункціональні заклади.

Зокрема, для прикладу: Івано-Франківський міський ЦСССДМ забезпечує діяльність 7 спеціалізованих формувань: 1. Служба соціальної підтримки сімей (служба соціальної роботи із сім'ями, які перебувають у складних життєвих

обставинах; служба соціальної роботи з прийомними сім'ями; служба соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування та особами з їх числа; служба соціальної роботи з сім'ями, у яких виховується дитина-інвалід; навчання студентів-інвалідів дистанційної форми. 2. Консультативний пункт у міському пологовому будинку. 3. Соціальний супровід неповнолітніх та молоді, які повернулися з місць позбавлення волі. 4. Центр відвідування неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. 5. Школа волонтерів. 6. Телефон Довіри. 7. Служба соціально-профілактичної роботи.

Завдяки роботі названих спеціалізованих формувань, ЦСССДМ має змогу реалізувати низку послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства різним категоріям дітей, сімей та молоді.

Одним із напрямків соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ЦСССДМ є батьківська просвіта. За даними дослідження І. Трубавіної, ЦСССДМ надавали соціально-педагогічні послуги щодо батьківської просвіти через роботу батьківських клубів, шкіл батьківської культури, сімейного спілкування, лекторіїв, курсів і шкіл молоді матері, консультацій фахівців (на місці, виїзних, телефонних). Формами просвіти батьків слугували: лекції, семінари, диспути, практичні заняття, консультації, аналіз ситуацій, перегляд відеоматеріалів, методичні посібники, збірки інформаційних матеріалів, тренінги, обмін практичним досвідом, тематичні рольові ігри, круглі столи, вечори запитань і відповідей, конкурси та ін. [37].

Загалом, на мікрорівні соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства забезпечують департаменти соціальної політики, ЦСССДМ, які покликані реалізовувати державну політику через надання таких послуг різним категоріям дітей, сімей та молоді: соціалізації, соціальної адаптації, інформаційно-консультативна робота, догляд, соціальне інспектування, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічний супровід, волонтерство, телефон довіри, батьківська просвіта та за потреби – представництво інтересів, посередництво, соціальна інтеграція і реінтеграція, підтримане проживання, влаштування до сімейних форм виховання, кризове та екстрене втручання, надання притулку.

Здійснений науковий пошук засвідчив, що згідно зі ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV соціальні послуги у сфері соціальної роботи покликаний надавати професійно підготовлений фахівець – *соціальний працівник*. Кваліфікаційні вимоги до посади «соціальний працівник» та кваліфікаційна характеристика цієї посади затверджені наказом Мінсоцполітики від 24.07.2006 р. № 274.

У міжнародній практиці соціальної роботи основними надавачами соціальних послуг є соціальні працівники з відповідною професійною підготовкою та рівнем кваліфікації (документ розроблено Міжнародною організацією праці у 2009 р.). Наслідуючи окреслений досвід, у 2014 р. в Україні відбулася реформа, у результаті якої через плутанину у спеціалізаціях велика кількість соціальних працівників втратили роботу.

На сучасному етапі відповідно до класифікатора професій 2019 р.

виділяють такі посадові одиниці: соціальний працівник, фахівець (з допомоги неблагополучним родинам, грошової допомоги дітям та ін.), фахівець із соціальної допомоги вдома, фахівець із соціальної роботи, фахівець-організатор соціально-побутового обслуговування, що є свідченням визнання державою потреби у таких фахівцях.

Зміст професійної діяльності соціального працівника визначається його **функціями** на *макро-* (організаційно-управлінська, дослідницька, прогностична, просвітницька, моніторингово-оціночна, діагностико-прогностична, функція впливу на соціальну політику, функція забезпечення соціального компонента у діяльності різноманітних відомств і структур, ЗМІ), *мезо-* (комунікативна, посередницька, організаційно-регулятивна, профілактична, соціально-терапевтична, соціально-вихована, просвітницька, соціально-реабілітаційна, координаційно-посередницька) та *мікрорівні* (діагностична, прогностична, педагогічно-терапевтична, корекційно-реабілітаційна, охоронно-захисна, мобілізаційно-спонукальна, реабілітаційно-адаптивна, попереджувально-профілактична) [5, с. 183]. Зазначимо, що визначені функції професійної діяльності соціального працівника на різних рівнях забезпечують реалізацію соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері.

Як засвідчив наш науковий пошук, сфера соціальних послуг монополізована державними і комунальними установами. У результаті – українці не отримують у повній мірі якісних соціальних послуг. Вирішенням окресленої проблеми може стати введення посади соціального працівника в новостворених об'єднаних територіальних громадах (ОТГ), які здатні краще за центральні структури забезпечити адресність та фактичну потребу надання соціальних послуг члену громади.

Вважаємо за необхідне зауважити, що роль соціального працівника в ОТГ є важливою не тільки з точки зору надання соціальних послуг, але й зокрема щодо забезпечення їх адресності. Саме соціальний працівник, який постійно працює з громадою, найкраще обізнаний, які саме послуги потрібні її членам, що є важливим для досліджуваної нами проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Однак, як засвідчив наш науковий пошук, робота по введенню посад соціальних працівників в ОТГ на сучасному етапі ще не набула всеукраїнського поширення: станом на січень 2018 р. лише в 216 ОТГ (із загальної кількості 665 ОТГ) було введено таких фахівців у штатний розпис. У середньому в кожній з таких ОТГ працює 2 фахівці з соціальної роботи [42].

Загалом можемо констатувати, що соціальний працівник є ключовою фігурою щодо реалізації таких послуг в ОТГ у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: координаційні, консультаційні, оцінка потреб, посередницькі, діагностичні, прогностичні, педагогічно-терапевтичні, корекційно-реабілітаційні, охоронно-захисні, комунікативні, попереджувально-профілактичні.

З метою поліпшення становища жінок, підвищення їх ролі у суспільстві, 25 квітня 2001 р. Указом Президента України прийнято постанову «Про

підвищення соціального статусу жінок в Україні», якою встановлено форму надання соціальних послуг – матеріальна допомога та соціальне обслуговування та наявність секторів у наданні соціальних послуг – державний (заклади, управління якими здійснюється через центральні органи виконавчої влади, та комунальний сектор) та недержавний (громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг, волонтерство). Розглянемо їх діяльність у контексті досліджуваної проблеми більш детально.

З метою забезпечення соціального обслуговування та соціальної реабілітації сімей і осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, за сприяння держави, громадських і благодійних організацій, соціальних служб починають відкриватися *заклади соціального обслуговування* (цілодобові та денні стаціонари), що надають на безоплатній основі соціальні послуги та забезпечують соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства.

В Україні започаткування системи соціально-педагогічних закладів задекларовано Указом Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 11 липня 2005 р.; постановами КМУ від 28 січня 2004 р. «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей»; від 2 вересня 2005 р. «Про затвердження порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів, спрямованих на подолання дитячої бездоглядності і безпритульності», від 8 вересня 2005 р. «Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток», від 8 вересня 2005 р. «Про затвердження Типового положення про соціальний центр матері й дитини», від 27 грудня 2005 р. «Про затвердження Типового положення про соціально-психологічний центр (дитяче містечко)».

Моделюванням діяльності центрів у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства займається соціальний працівник та практичний психолог. Основними принципами їх роботи є: пріоритет інтересів матері й дитини; індивідуальний підхід; робота в команді; короткотривалий термін надання послуг; добровільність та конфіденційність надання соціальних послуг; планування роботи з кожним клієнтом зокрема; партнерство між колективом центру й медичними, освітніми та іншими закладами; співпраця колективу центру із соціальними службами за місцем проживання матері з дитиною [7].

Одним із закладів соціального спрямування є **соціальний центр матері та дитини** (далі – СЦМД) – це заклад тимчасового перебування жінок на сьомому – дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнських обов'язків.

Зауважимо, що перший заклад соціального захисту матерів з дітьми нового типу – Херсонський міський Центр матері та дитини було створено у 2003 р., що дало поштовх до зростання мережі регіональних СЦМД.

Як засвідчив науковий пошук, основними завданнями СЦМД у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є: надання соціальної, психологічної, юридичної підтримки матерям для подолання

складних життєвих обставин; підготовка матері з дитиною до адаптації у суспільстві; створення сприятливих умов для розвитку дитини; захист прав та інтересів дітей та жінок, які тимчасово проживають у СЦМД та ін.

Отже, СЦМД у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства покликаний надавати соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні послуги матері й дитині.

Наступним закладом системи соціальних закладів є **центр соціально-психологічної реабілітації дітей** – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціально, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги. Відтак, складні умови життя, економічна криза спричинили до переформатування центру у комплексний заклад реабілітації всіх потребуючих підтримки й допомоги.

За даними Мінсоцполітики на початку 2018 р. в Україні функціонувало 75 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, у яких упродовж року перебувало 8387 осіб [8, с. 25]. Ці дані є свідченням важливості функціонування таких закладів у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Як засвідчили результати дослідження з 2005 р. у селищі Верховина Верховинського району Івано-Франківської області функціонує обласний Центр соціально-психологічної допомоги. Згідно з Положенням Центр надає різні послуги (тимчасовий притулок, харчування, соціальні, психологічні, юридичні) особам (також з дітьми), які опинилися у складних життєвих ситуаціях, наслідки яких подолати самостійно складно (відсутність житла, матеріальні проблеми, сирітство, конфліктні ситуації з батьками, насильство в сім'ї, психологічна криза, небажана вагітність та ін.).

У Центрі працюють соціальний педагог, психолог, юрист, медпрацівник, які у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відповідно надають такі види послуг:

- вирішення юридичних аспектів проблеми: допомога в отриманні консультацій у правоохоронних та судових органах; поновлення документів, що стосуються статусу сироти, збір інформації про сімейні зв'язки та наявність власності (житло, земельна ділянка тощо) у мешканців;

- психологічні: надання індивідуальних консультацій; проведення групових та інтерактивних бесід, соціально-психологічних тренінгів; психодіагностика; корекційно-розвивальна та корекційно-відновлювальна робота;

- медичні: проведення комплексу заходів, спрямованих на покращення здоров'я, інформаційно-просвітницької роботи серед дітей, батьків з питань здорового способу життя;

- соціально-педагогічні: здійснення заходів, спрямованих на корекцію навчання, емоційного стану дитини, формування особистісних якостей, які сприятимуть інтеграції дитини у суспільство.

У 2015 р. у Центрі відкрили Відділення матері та дитини для тимчасового проживання жінок із новонародженими дітьми та вагітних, які потрапили у складні життєві обставини, що перешкоджають виконанню материнської функції.

Отже, центри соціально-психологічної реабілітації дітей у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства покликані надавати такі послуги матері й дитині: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-психологічної реабілітації, соціально-педагогічного супроводу, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні.

Наступним соціальним закладом є **соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко)** – заклад соціального захисту для проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що опинилися у складних життєвих обставинах, безпритульних дітей віком від 3 до 18 років, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги та подальшого влаштування дітей.

Наш науковий пошук засвідчив, що Івано-Франківський міський соціально-реабілітаційний центр матері та дитини «Містечко милосердя Святого Миколая» структурно охоплював: відділення соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації, лікувально-профілактичне відділення; юридична служба; служба «Телефон довіри»; інші структурні підрозділи, діяльність яких пов'язана із соціально-психологічною реабілітацією дітей.

Отже, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) покликані надавати у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства такі послуги: соціалізації; соціальної адаптації; соціально-побутові; юридичні; інформаційні; соціально-психологічного діагностування, соціально-медичної реабілітації та оздоровлення; соціально-педагогічної реабілітації, телефон «Довіри».

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями – заклад денного перебування дітей і молоді з особливостями психофізичного розвитку віком від 7 до 35 років. Метою діяльності Центру є відновлення і підтримка фізичного і психічного стану дітей і молоді з особливими потребами, адаптація та інтеграція їх у суспільство.

Основними напрямками соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями є: діагностика та корекція соціально-психологічного стану дітей та молоді; лікувально-оздоровча робота; соціально-побутове обстеження; формування навичок соціальної компетентності; організація культурно-дозвілєвої діяльності, соціально-педагогічна робота з батьками та родичами дітей з особливими потребами [5, с. 476-477].

Як засвідчив наш науковий пошук, у більшості таких центрів працюють міждисциплінарні команди фахівців: соціальний педагог, логопед-дефектолог, психолог, реабілітолог, соціальний працівник, що дозволяє забезпечити надання клієнтам комплексу послуг і здійснювати різні форми соціально-педагогічної

роботи, а саме: навчання елементам самообслуговування, організація соціально-психологічних тренінгів, навчальних програм та курсів, гуртків та творчих майстерень для дітей, сприяння в організації відпочинку в літніх оздоровчих таборах, лікувально-оздоровчі заняття та ін.

Отже, центри соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями покликані надавати у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства такі послуги: соціально-побутові, психологічного консультування, освітні, соціально-педагогічного супроводу, соціально-педагогічної профілактики, соціально-педагогічної реабілітації.

Соціальний гуртожиток – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування віком від 15 до 18 років, а також осіб із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування віком від 18 до 23 років [5, с. 460]. У соціальних гуртожитках соціально-педагогічна підтримка дитинства забезпечується командою психологів, соціальних педагогів, юристів, які допомагають у формуванні навичок самостійного ведення домашнього господарства, сприяють соціалізації та соціальній адаптації, сприяють у здобутті професії і працевлаштуванні та ін.

Отже, соціальний гуртожиток надає соціально-педагогічну підтримку дітям через такі послуги: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-побутові, освітні, профорієнтаційні.

Притулок для дітей – заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування дітей віком від 3 до 18 років. Основними завданнями притулку є: соціальний захист позбавлених сімейного виховання дітей, які опинилися у складних соціально-побутових умовах.

За даними Мінсоцполітики у 2017 р. в Україні функціонувало 8 притулків для дітей, у яких упродовж року перебувало 1122 особи [8, с. 21]. Ці дані засвідчують потребу у функціонуванні таких закладів у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Отже, притулок для дітей у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства забезпечує своєчасність, доступність і ефективність різних видів допомоги дітям: організація профілактичної і корекційно-виховної роботи; психологічний супровід; забезпечення захисту особистих прав та інтересів дітей, соціально-психологічна реабілітація дітей.

В Україні є і розгалужена мережа Центрів, що працюють з жінками. Зокрема, Київський Центр роботи з жінками і його структурний підрозділ – **Притулок для тимчасового перебування жінок, які зазнали насильства в сім'ї**, надає юридичні, психологічні, консультаційні послуги. Жінки можуть перебувати у Притулку впродовж часу, необхідного для соціальної адаптації (до 90 днів). Притулок не надає реєстрації місця проживання та не забезпечує жінок та дітей, які проживають у ньому харчуванням.

Загалом, можна зробити висновок, що завдяки діяльності ЦСССДМ в Україні було створено систему соціальних центрів як на державному, так і на громадському рівні, які реалізували соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства через надання таких послуг: соціалізації, соціальної

адаптації, соціально-побутові; соціально-педагогічні; соціально-медичні; інформаційні; соціально-економічні; юридичні; соціально-психологічне діагностування; соціально-медична реабілітація; соціально-педагогічна реабілітація, соціально-педагогічний супровід та ін.

Як зазначалося попередньо, у зв'язку з неспроможністю чинної системи соціально-педагогічної підтримки надавати достатньою мірою послуги населенню України в останнє десятиріччя набув поширення **волонтерський рух**. Волонтерська діяльність спрямована на допомогу потребуючим на добровільних засадах. Волонтери працюють як у державних, так і недержавних організаціях.

Важливим у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки є діяльність різних **фондів**. Так, у 1998 р. розпочала роботу Всеукраїнська благодійна організація «Український фонд «Благополуччя дітей»» як українська гілка міжнародного Християнського дитячого фонду. З 2006 р. фонд запрацював як самостійна благодійна організація з всеукраїнським статусом. Його метою було створення сприятливого середовища для розкриття повного потенціалу кожної дитини в Україні. За роки діяльності фонд реалізував понад 100 проєктів, спрямованих на вирішення соціальних проблем дітей, батьків; адаптував більше 30 тренінгових програм для різних цільових груп, зокрема міжнародну тренінгову програму «ПРАЙД» з підготовки кандидатів у прийомні батьки і опікуни, що була затверджена як державна; створив близько 20 авторських програм у сфері соціально-просвітницької роботи для дітей та батьків; організував навчання щонайменше 10 тис. спеціалістів, які працюють з дітьми та сім'ями у громадах та ін.

З метою соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я у 2006 р. був створений фонд «Серце до Серця», метою якого став порятунок життя і здоров'я дітей. Фонд періодично проводить збір коштів на лікування дітей шляхом організації різних акцій. Найпотужнішою була Всеукраїнська акція «Почуйте всі», ціллю якої був збір коштів для започаткування «Програми діагностики, лікування та реабілітації дітей з вадами слуху.

Аналогічними щодо соціально-педагогічної підтримки дитинства є завдання Всеукраїнського благодійного фонду «Дитячий світ», фонду «Клуб добродіїв», фонду «Допомагаємо», фонду «Запорука», фонду «Серця майбутнього», фонду «Місто щасливих дітей», фонду «Свічадо» та ін.

Отже, фонди відіграють важливу місію у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства через надання таких послуг: збір коштів, соціальна реклама, адресна допомога, консультування та ін.

Важливим для нашого наукового дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства є запровадження **соціальних проєктів та програм**.

Підставою для створення Програми «Я – жінка» стала потреба комплексного вирішення проблеми сімейного насилля (шляхом надання соціальних, юридичних та психологічних послуг). Програма складається з трьох проєктів, що спрямовані на корекцію віктимної поведінки та повернення

самоповаги жінки до самої себе («Берегиня», «Відродження», «Феміда»).

В рамках реалізації соціальних заходів «Екстрена підтримка молодих матерів з дітьми та вагітних жінок» Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» запустили проєкт «Соціальна квартира», покликаний забезпечити тимчасовим місцем проживання, продуктами харчування та предметами побуту шляхом надання соціально-психологічних, соціально-педагогічних, правових, соціально-медичних та інформаційних послуг вагітним та жінкам з дітьми раннього віку, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснення заходів щодо їх соціально-психологічної реабілітації, адаптації та реінтеграції у суспільство.

Отже, проєкти є архіважливими щодо надання таких послуг у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: соціалізації, соціальної адаптації та реінтеграції, соціально-психологічні, освітні, індивідуальні консультації, соціально-психологічної реабілітації, юридичні, інформаційні, соціально-медичні, індивідуальна робота з різними категоріями потребуючих та ін.

Наш науковий пошук засвідчив, що ЦСССДМ у проблемі соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства тісно співпрацюють з громадськими організаціями. Зокрема, у семи містах України (Львові, Донецьку, Херсоні, Дніпрі, Житомирі, Рівному, Чернівцях) успішно працюють центри «Жінка для жінки», ініціатива створення яких належить недержавним організаціям («Жіночий консорціум України», «Вінрок Інтернешнл»), які надають різнобічну допомогу жінкам групи ризику [35, с. 89].

Значна роль у розв'язанні порушеної проблеми належить Міжнародному жіночому правозахисному центру «Ла Страда – Україна», діяльність якого спрямована безпосередньо на боротьбу з торгівлею жінками та допомогу потерпілим. У 1997 р. «Ла Страда» ініціювала появу телефонної «гарячої лінії», що створило можливості для безпосередніх контактів із жінками-жертвами торгівлі людьми, а також із потенційними жертвами (дівчатами та жінками), які планують працювати або навчатися за кордон [37].

Ще однією інновацією для України є проєкт «Соціальне партнерство спеціалізованих та державних служб для захисту прав жінок, які звільнені з місць ув'язнення», започаткований Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України» з метою захисту прав цієї категорії жінок, сприяння їм у працевлаштуванні, ресоціалізації, поверненні до суспільства [35, с. 90], що є дотичним до теми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Отже, соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства реалізувалася через різноманітні організації, фонди, проєкти, які покликані надавати різні послуги, а саме: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-профілактичні, соціально-медичні, корекційні, діагностичні, соціально-педагогічної реабілітації, соціально-педагогічного супроводу, освітні, телефон «гаряча лінія» та ін.

Наш науковий пошук засвідчив, що на сучасному етапі має місце існування цілком нових форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, запроваджені в Україні релігійними структурами, діяльність яких сьогодні характеризується стабілізацією розвитку після бурхливого відродження по періоді підпільного існування у радянській Україні – катехитичні школи, християнські табори, одноденні катехитичні родинні реколекції, родинні поради та ін.

Зазначимо, що незважаючи на багате конфесійне представлення України, саме завдяки УПЦ, УГКЦ, РКЦ було звернено увагу на інститут родини. Розглянемо детальніше їх діяльність у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

З метою надання дозвіллевих послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства при катехитичних школах (катехитична школа «Воскресіння», катехитична школа імені Блаженного Симеона Лукача, катехитична школа імені А. Шептицького та ін.) організовували різні спеціалізовані гуртки, а саме: прикладного мистецтва, іконописання, образотворчого мистецтва, вивчення іноземних мов, журналістики, писанкарства, художньої творчості, вишивки, іноземних мов (англійська, італійська, французька), релігійного співу та ін.

На особливу увагу у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства заслуговує організація при храмах *одноденних катехитичних родинних реколекцій*, що надавали дітям і батькам наступні послуги: просвітні, консультаційні, духовні.

З метою надання спортивно-розважальних, психологічних та духовних послуг соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства при катехитичних школах організовували *християнські табори*.

Для молоді, подружжя, жінок у кризових ситуаціях та усіх, хто потребує підтримки, при церквах працює *«Родинна порада»*. Її завдання полягає у зміцненні української родини, створенні можливостей для осмисленого сприйняття різних аспектів родинного життя, у навчанні відповідальному підходу до зачаття, народження і виховання дитини. Тому фахівці у «Родинній пораді» (лікарі, психологи) надають кваліфіковані послуги з питань методики природного планування сім'ї, підготовки до пологів та грудного вигодовування малюка, а також психологічну підтримку у складній та кризовій ситуації. Зауважимо, що окреслені завдання частково перекликаються з послугами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я та освіти, що дозволяє зробити висновок, що релігійні організації першими здійснили спробу започаткувати в Україні мультидисциплінарні команди різних фахівців (священника, лікаря, психолога, соціального педагога/соціального працівника).

Отже, у незалежній Україні катехитичні школи, родинні центри, родинні поради та ін. стали закладами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, покликані надавати такі послуги: катехизація дітей і дорослих, педагогічна підготовка батьків до виховання власних дітей на засадах гуманізму, милосердя, добротності, отримання кваліфікованої поради

психолога, лікаря тощо.

Загалом, здійснений науковий пошук дозволив констатувати наступне:

- соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у соціальній сфері забезпечують на *мікрорівні*:

- департаменти соціальної політики, ЦСССДМ покликані реалізовувати державну політику через надання соціальних послуг різним категоріям дітей, сімей та молоді;

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в ОТГ забезпечується соціальними працівниками;

- за сприяння держави, громадських і благодійних організацій, соціальних служб соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства сім'ям і особам, які опинилися у складних життєвих обставинах покликані надавати заклади соціального обслуговування (цілодобові та денні стаціонари);

- соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства реалізовується через волонтерську діяльність, різноманітні організації, фонди, соціальні проекти та програми;

- релігійні організації першими здійснили спробу започаткувати в Україні мультидисциплінарні команди різних фахівців (священника, лікаря, психолога, соціального педагога/соціального працівника) для реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства через нові форми, запроваджені в Україні релігійними структурами.

Висновки

У розділі здійснено аналіз стану розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в незалежній Україні у науковій літературі; розкрито сутність та зміст поняттєво-категоріального апарату дослідження; визначено методологічне підґрунтя досліджуваної проблеми; простежено теоретико-методологічні аспекти соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій.

Аналіз поняттєво-категоріального апарату дослідження дав підстави для авторського визначення категорій «материнство», «дитинство», «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» як соціально-педагогічних:

материнство – соціокультурний феномен, що потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для забезпечення прав матері на охорону здоров'я, освіту, роботу, повноцінну самореалізацію;

дитинство – соціально-педагогічне явище, яке, як і материнство, потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для ефективної соціалізації дітей;

Соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у широкому значенні розглядаємо як: напрям реалізації соціальної політики, що охоплює сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних

цілей (забезпечення базових потреб, зайнятість, охорона здоров'я, освіта та ін.); у вузькому – як різновид соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему роботи різних державних і недержавних соціальних установ, організацій та їх працівників щодо створення умов для соціалізації і розвитку дитини, задоволення потреб і забезпечення оптимальних умов для життєдіяльності матері, можливості реалізації прав матері і дитини у суспільстві і сім'ї.

Обґрунтовано як один із ключових у контексті досліджуваної проблеми материноцентричний підхід, сутність якого полягає у скеруванні соціально-педагогічної підтримки на макро-, мезо- й мікрорівні на створення умов для реалізації прав матері в суспільстві й сім'ї.

Досліджено, що соціально-педагогічна підтримки материнства й дитинства у соціальній сфері реалізувалася на *макро-* (Міністерство соціальної політики України у взаємодії з МОЗ, МОН, МВС, Мін'юст України через директори та департаменти), *мезо-* (управління/відділи у справах сім'ї, молоді та спорту, управління соціального захисту населення), *мікрорівні* (департаменти соціальної політики, ЦСССДМ, волонтерська діяльність, фонди, соціальні проекти, громадські організації).

Установлено, що ЦСССДМ покликані реалізовувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства через надання соціальними працівниками таких послуг різним категоріям дітей, сімей та молоді: соціалізації, соціальної адаптації, інформаційно-консультативна робота, догляд, соціальне інспектування, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічний супровід, волонтерство, телефон довіри, батьківська просвіта та за потреби – представництво інтересів, посередництво, соціальна інтеграція і реінтеграція, підтримане проживання, влаштування до сімейних форм виховання, кризове та екстрене втручання, надання притулку.

Досліджено, що з метою соціально-педагогічної підтримки сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах, за сприяння держави, громадських і благодійних, волонтерських організацій, соціальних служб започатковуються фонди, соціальні проекти та програми, відкриватися заклади соціального обслуговування (цілодобові та денні стаціонари), СЦМД, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка), притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обмеженнями, соціальні гуртожитки, притулки для дітей, притулки для тимчасового перебування жінок, які зазнали насильства в сім'ї), які покликані надавати такі послуги: соціалізації, соціальної адаптації, соціально-побутові, психологічного консультування, інформаційні, соціально-педагогічні, освітні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, соціально-психологічної реабілітації, соціально-педагогічного супроводу, соціально-педагогічної профілактики, телефон «Довіри», телефон «гаряча лінія», збір коштів, соціальна реклама, адресна допомога, консультування та ін.

Досліджено, що в Україні на сучасному етапі релігійні організації першими здійснили спробу започаткувати в Україні мультидисциплінарні

команди різних фахівців (священника, лікаря, психолога, соціального педагога/соціального працівника) та заснували нові форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства – катехитичні школи, християнські табори, одноденні катехитичні родинні реколекції, родинні поради та ін., покликані надавати такі послуги: матеріальна допомога, медична допомога, духовне зростання, психолого-педагогічна робота з дітьми та батьками.

Список використаних джерел

1. Беспалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія. Київ, 2006. 457 с.
2. Василенко П. М., Васильченко В. С., Галицький В. М. Словник-довідник соціального працівника: навч. посібник. Київ, 2007. 322 с.
3. Вишняков А. С. Диалектическая взаимосвязь социальной педагогики и социальной политики как предмет научного исследования. Москва, 2000. 28 с.
4. Воронин А. С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. Екатеринбург, 2006. 135 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь, 2012. 536 с.
6. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посібник. Київ, 2011. 240 с.
7. Запобігання інституціалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: методичний посібник / Автори-упряд.: Алексеєнко Т. Ф., Беспалько О. В., Бервено Н. О. та ін.; заг. ред. Звереві І. Д., Петрочко Ж. В. К., 2008. 224 с.
8. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник. Київ, 2018. 77 с.
9. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров Г. М. Словарь по педагогике. Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д., 2005. 448 с.
10. Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Дата оновлення: 20.11.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 14.03.2020).
11. Конвенція про охорону материнства 1952 р. № 103. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_122 (дата звернення: 14.03.2020).
12. Концепція безпечного материнства: розпорядження КМУ від 29.03.2002 р. № 161-р. URL: [http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2002-%D1%80](http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2002-%D1%80) (дата звернення: 14.03.2020).
13. Липский И. А. Социальная педагогика: методологический анализ. Москва, 2004. 320 с.
14. Мид М. Культура и мир детства. Москва, 1988. 365 с.
15. Міністерство соціальної політики України. Структура центрального апарату Міністерства. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/struktura-centralnogo-aparatu-ministerstva.html> (дата звернення: 14.03.2020).

16. Новий тлумачний словник української мови. Т. 3. Київ, 2007. 862 с.
17. Овчарова Р. В. Психологія родительства: учебн. пособие для студентов высших учебных заведений. Москва, 2005. 368 с.
18. Овчарова Р. В., Мягкова М. А. Материнство в неполной семье: монография. Курган, 2014. 356 с.
19. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ, 2001. 514 с.
20. Педагогічний словник для молодих батьків / [авторський колектив: Т. Алексєєнко, Л. Артемова, Н. Баглаєва, І. Бех та ін.]. Київ, 2003. 348 с.
21. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: автореф. дис...канд. пед. наук. К., 2011. 13.00.05. 44 с.
22. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2000 р. № 2402-III. Дата оновлення: 09.08.2019 р. URL: <http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 14.03.2020).
23. Романовська Л. І. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України: дис...док.пед.наук. Хмельницький, 2013. 454 с.
24. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л. В. Мардахаев. Москва, 2002. 368 с.
25. Словник української мови: в 12 т. / [укл. А. Білоштан, М. Бойко, В. Градова та ін.]; за ред. П. Доценко, Л. Юрчук. Київ, 1971–1980. Т. 2., 1971. 550 с. Т. 4., 1973. 840 с. Т. 6., 1975. 832 с.
26. Сологуб Л. Г. Материнство как социальный институт: дис. ... канд. социолог. наук: 22.00.04. Москва, 2017. 182 с.
27. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія /За заг ред. І. Д. Звереві. Київ, 2008. 336 с.
28. Соціальна педагогіка: підручник / За ред. А. Й. Капської. Київ, 2003. 256 с.
29. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підручник / За ред. І. Д. Звереві. Київ, 2006. 316 с.
30. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник /Укл. М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. Київ, 2005. 356 с.
31. Соціальна політика. Словник: поняття, категорії, терміни / М. А. Бучин, М. П. Гетьманчук, І. П. Карий. Львів, 2008. 274 с.
32. Соціально-педагогічний тезаурус. Житомир, 2006. 250 с.
33. Стинська В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.): дис. ...док. пед. наук: 13.00.05. Тернопіль, 2019. 632 с.
34. Стрельник О. О. Турбота як робота. Материнство у фокусі соціології. К., 2017. 283 с.
35. Тимошко Г. М. Організація діяльності державних і спеціалізованих соціальних служб : навчальний посібник. Ніжин, 2011. 248 с.
36. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи /упоряд. Л.В.Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль, 2017. 232 с.

37. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: дис...доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 597 с.
38. Українська радянська енциклопедія : в 10 т. К., 1981. Т. 6. 552 с.
39. Филиппова Г. Г. Психология материнства. Москва, 2002. 240 с.
40. Чечко Т., Лях Т. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича*. 2015. № 139. С. 207–214.
41. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношения. Москва, 2000. 512 с.
42. Щодо оптимізації системи надання соціальних послуг на місцевому рівні. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-01/111Zapiska-sotsposlugi-OTG-Kovyazina-%282%29-4ef9e.pdf> (дата звернення: 14.03.2020).
43. Янченко Т. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2006. 20 с.